

Rozs András: Pécs etnikai közösségei¹

Magyarország ma ötödik legnépesebb városa, Pécs történelme során szinte mindig soknemzetiségű településnek számított. Éltek itt illírek, pannonok, kelták, majd e népek romanizált leszármazottai a Római Birodalomhoz tartozó Sopianae városában. A kora-középkorban a kereszténnyé lett "öt templom városa", Quinque Basilicae lakosai között valószínűleg szlávok, avarok éltek, a 10. század elejétől pedig magyarok. Az 1009-ben itt alapított pécsi püspökség székhelyét Quinque Ecclesiae néven említették a középkori magyar oklevelek, az "öt egyház városa" szláv közvetítéssel magyarosodott Péccsé, németül pedig Fünfkirchen-nek írták. Az írásos emlékek szerint a 12. századtól olasz, vallon, német polgársága volt a városnak, mely a 15. században elmagyarosodott, de a 16. században, a török ostromok idején már ismét németek élnek itt magyarok mellett. A török alatt azután 1543 és 1686 között keletiesedik a város, a Belvárosban anatóliai török és balkáni szláv szót lehetett hallani, a keresztény magyarok és bosnyák horvátok a falakon kívül használhattak csak templomot. A török kiűzése utáni időkben vált igazán soknemzetiségűvé a város: pravoszláv szerbek, római katolikus horvátok, magyarok mellé a Német-római Császárságból német iparos, kereskedő telepések érkeztek, akik még utánpótlást kaptak a 18. században. Ekkorra formálódik ki a Pécs polgárságát alkotó "három nemzet", a Belvárosban a "Natio Germanica", a Budai külvárosban a "Natio Croatica" és a Szigeti külvárosban a "Natio Hungarica". A 19. század második felétől, a nagyfokú iparosodás, a bányászat térhódítása idejétől két ellentétes folyamat játszódik le a nemzetiségi jelleget illetően. Egyrészt a kapitalizálódás új népeket, nemzetiségeket hoz a városba: a szénbányákba csehek, morvák, karintiai németek és szlovének érkeznek, velük szinte egy időben az iparban dolgozók ellátására bolgár kertészek telepednek meg itt, a már a 18. század végétől jelen lévő, de egy évszázad után számottevő népességszámot elérő izraeliták működnek a kereskedelmi, banki szférában; másrészt viszont a már korábban honos nemzetiségiel – németek, horvátok – körében egy fokozatos természetes asszimiláció következik be. A 20. századra már a német polgárság elmagyarosodott középréteggé, értelmiséggé vált, és a bosnyákok nagy része is magyarrá lett, csakúgy, mint a zsidó polgárság túlnyomó hányada.² 1945 után görögöket, lengyeleket, szlovákokat, a rendszerváltás óta még más nemzetiségeket is találunk a városban: románokat, ukránokat, oroszokat. Élnek még Pécsen "őshonos", 1918 után nem optált szerbek és a 19. század végétől, a baranyai, somogyi falvakból betelepedett beás cigányok, kevés lovári cigánnyal és magyar nyelvű romával együtt.

Népességszám

Az 1990. évi népszámlálás adataiból nem lehet egyértelműen következtetni a tényleges népességszámokra, így a Pécs városi nemzetiségi lakosok számára sem, csak tájékoztatásul és az arányok érzékeltetésére álljanak itt az adatok:³

A táblázatból az alábbi következtetések vonhatók le:

Az önmagukat valamely kisebbségi, nemzetiségi közösséghez tartozónak vallók, a népszámláláson ezt önként megvallók száma mélyen alatta marad a feltételezhető tényleges kisebbségi népességszámoknak. Az anyanyelv szerinti bevallás jóval alatta marad a nemzetiség szerinti bevallásnak. A németek, a szerbek, a cigányok, a szlovének és a románok esetében az anyanyelvűnek mondottak száma a nemzetiségűnek vallottak számának megközelítőleg felét adják, a szlovákoknál az anyanyelvűek a nemzetiségűek 1/6-át sem érik el, a horvátoknál viszont az összes többi nemzetiségtől eltérően közel azonos a két szám. Ez a

nyelvvesztés, az asszimilálódás nagyobb fokát jelzi a legtöbb nemzetiségnél, a horvátoknál viszont a baranyai falvakból az utóbbi fél évszázadban a városba beköltözöttek nagyobb számára lehet következtetni, akik még megőrizték anyanyelvüket. Az őshonos pécsi horvátok s a bosnyákok körében is jelentős arányú a nyelvi asszimiláció. A németeknél sem jelentkezik a beilleszkedett, nyelvét már rég nem beszélő polgári, értelmiségi származásúak száma, az itt feltüntetett adatokban a baranyai, dél-dunántúli német községekből a nagyvárosba beköltözöttek száma tükröződik. Az önanonosság vállalásában is a németek járnak elől, ezt jelzi a mind az anyanyelvet, mind a nemzetiséget vállalók legnagyobb abszolút száma a nemzetiségek között. A cigányok száma mindkét kategóriában feltűnően alacsony, a valóságos számarányokat messze alulmúló anyanyelv- és nemzetiség-bevallásokat mutat. E mögött a cigány önanonosság-megvallástól való félelem áll elsősorban. A cigány anyanyelvűek közé felvetteken nem tudni, hogy csak a ténylegesen cigány nyelvűek szerepelnek, vagy a román nyelvű beások is, vagy pedig utóbbiak a román nyelvűek számát szaporítják-e?

Az 1994. évi kisebbségi önkormányzati választások eredményei nem tölthetik be a kisebbségi népszámlálás feladatát, mivel a kisebbségi önkormányzati jelöltekre nemcsak kisebbségiek, hanem többségi nemzetbeliek is szavazhattak.⁴ Mégis orientálnak a kisebbségi jelöltekre leadott szavazatok a kisebbségek hátszágáról, társadalmi bázisáról.⁵

Pécsett a 130.487 választópolgárból 36.415 egyén jelent meg szavazóként az 1994. évi kisebbségi választásokon, az érvényes szavazólapok száma viszont csak 15.452 volt.⁶ A kisebbségi önkormányzati jelöltekre leadott érvényes szavazólapok száma, valamint a szavazatok száma a következőképpen alakult:

Az 1995. évi kisebbségi önkormányzati pótválasztásokon a pécsi bolgár kisebbség jelöltjeire lehetett szavazni. A 130.691 választópolgárból 1407 szavazott, a következő eredménnyel:⁷ Az 1994. évi kisebbségi választásokon a kisebbségek jelöltjeire leadott összesen 37.621 szavazat százalékos megoszlása:⁸

Cigány kisebbség: 8,44%

Horvát kisebbség: 16,09%

Német kisebbség: 65,3%

Szerb kisebbség: 2,6%

A választási eredményekből sok tekintetben hasonló következtetések vonhatók le, mint a népszámlálásokból: A németek minden szempontból a leginkább reprezentáltak. Nyilván a leadott szavazatokban tükröződnek az asszimilált városi németek nosztalgia-szavazatai is, valamint itt jelentkeznek a németek polgári-értelmiségi értékei által indukált szimpátia-szavazatok. A horvátokra leadott szavazatok megközelítik a becsült reális lélekszámot, míg a szerbek és még inkább a bolgárok esetében a szimpátia-szavazatok száma valószínűsíthetően nagyobb a nemzetiségi szavazatoknál, de ebbe belejátszhat az a tény, hogy különösen a bolgároknál nagy a vegyes házasságban élők száma, s nyilvánvalóan a szavazatok közé bele kell számítani a többségi nemzetbeli vagy más kisebbségi házastársait is. A cigány jelöltekre leadott szavazólapok és szavazatok száma minden népességbecslési számnál jóval alacsonyabb. Ennek oka lehet a politikai közszerepléstől való félelem, az alulképzettség (analfabéták és fél-analfabéták viszonylag nagy száma), az információ- és műveltséghiány.

A népszámlálási és kisebbségi önkormányzati népességszámokkal szemben a kisebbségek saját lélekszám-bebecslései a következőképpen alakulnak:

cigányok: 8–10 ezer,

horvátok: 5–8 ezer,

németek: 10–15 ezer,

szerbek: 55–100,

bolgárok: 100–150 (40-50 család)

Rajtuk kívül mintegy 100 egynehány lengyel, 50–100 román, ukrán, orosz él a városban⁹Pécsett a nemzeti és etnikai kisebbségek nem egy tömbben, hanem a többségi lakossággal elvegyülve, szórtaan élnek. Ennek ellenére kimutatható néhány választókerület, szavazókör, melyekben a kisebbségi egyesületek tagnyilvántartásai szerint nagyobb számban laknak egy-egy kisebbséghez tartozó polgárok.¹⁰ Így németek élnek a Belvárosban, a mecseki-szőlőhegyi városrészekben, a bányavidékeken; horvátok a Budai külvárosban, Pécsújhegyen. Cigány nemzetiségűek Pécs elmaradottabb, lepusztultabb keleti városrészeiben "laknak" volt bányászházakban, szoba-konyhás komfort nélküli szükséglakásokban, a meszesi lakótelep bérházaiban és még mindig létező nyomortelepeken.¹¹

A pécsi kisebbségek szervezetei 1994 előtt és után¹²

A kisebbségek identitás-megélési és érdekérvényesítő lehetőségei a szövetségi, egyesületi csatornákon át érvényesülhettek, csakúgy, mint az ország más részein. Az egyes kisebbségek felülről létrehozott és a kommunista hatalomhoz, párthoz lojális nemzetiségi szövetségei egy szűk körű nemzetiségi vezetőrétetet termeltek ki, mely irányított akciókkal igyekezett eleget tenni a nemzetiségi pártpolitika kívánalmainak. A kommunista eredetű nemzetiségi szövetségek Pécsett a rendszerváltás után is fennmaradtak. Vezetésükben a horvátoknál volt egy hatalomváltó kísérlet, a németek megyei szövetsége pedig nagyfokú rugalmassággal mentette át magát kisebbségi önkormányzatok szövetségévé. A horvát kísérlet sikertelen volt, a régi vezetés némi változtatással visszavette a hatalmat, s fennmaradt a szövetség a kisebbségi önkormányzatok létrejötte után is, így máig kettős hatalom érvényesül a pécsi és baranyai horvát kisebbség berkeiben, létezik a Magyarországi Horvátok Szövetsége a Baranya megyei horvát kisebbségi önkormányzatok és a Pécsi Horvát Önkormányzat mellett.

A kisebbségi egyesületi képviselő már az előző rendszer enyhülő szeleinek szárnyán létezett nyomokban az 1980-as években, de elfogadott kisebbségi érdekérvényesítő formává a rendszerváltás éveiben vált. Pécsett már 1985-ben megalakult az ország első német nemzetiségi egyesülete, a Lenau Verein (Nikolaus Lenau Közművelődési Egyesület), németországi segítséggel, s máig működik igen színvonalas kulturális, hagyományápoló tevékenységgel, szervesen beilleszkedve a város kulturális szervezeteinek életébe. Elnöke, Kerner Lőrinc, országos tekintélyű német nemzetiségi vezető, később a Pécsi Német Önkormányzat, majd az Országos Német Önkormányzat elnöke. Míg a Lenau elsősorban a baranyai–tolnai sváb falvakból a nagyvárosba került német kultúrájú és németül tudó, erős német identitással bíró volt szocialista vezető réteget, értelmiségi és alkalmazott középrétetet, pedagógus-társadalmat fogja össze, addig az 1991-ben alakult Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre inkább a baranyai, de főleg a pécsi német származású "asszimilált

németség"-ből toboroz tagokat, a német eredetű iparos-kereskedő polgári és értelmiségi rétegnek segít abban, hogy elvesztett nyelvét visszaszerezze, német identitását újra megtalálja. A két, bizonyos értelemben egymás riválisának számító pécsi német szervezet mellett létezik egy nagyon aktív és tehetséges, öntudatos fiatalokból álló egyesület is Pécsen, az Ifjú Németek Egyesülete (GJU), mely pécsi székhelyű országos szervezet, országos német kulturális, sport-, ifjúsági programokkal. Kisebbség a kisebbségen belül, mint rétegszervezet a Katolikus Németek Egyesületének Pécsi Csoportja, mint kisebbségi vallási rétegszervezet (St. Gerhards Werk). Ugyancsak egy réteget képvisel a pécsi német egyetemi hallgatók egyesülete.

Számosságra nézve legalább ilyen gazdag, bár hatékonyságát, színvonalát tekintve messze nem ilyen szintű egyesületi rendszerrel rendelkezik a pécsi cigányság. A szocializmus utolsó éveiben, mintegy a szocialista cigány-politika megkoronázásaként az MSZMP engedélyezte cigány egyesületek létrehozását. 1988–89-ben több cigány egyesület alakult Pécsen is. A Párt és a KISZ égisze alatt működő egyesületek felsőbb sugallatra több látványos politikai akcióban vettek részt, többek között látogatást tettek Auschwitzban, ahol azonban méltatlanul viselkedtek, egészében pedig nem tudtak jelentős mértékben változtatni a cigányság sorsán, életkörülményein, jobbára csak reprezentáltak, "vitték a pénzt". Volt azonban kivétel is. Az 1989-ben, a Megyei és a Városi Tanács, valamint a Művelődési Minisztérium támogatásával létrejött Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület, nem utolsósorban elhivatott és rátermett vezetőjének közreműködésével színvonalas kulturális és cigány hagyományápoló működést produkált, összefogta a cigány naív festőket, szobrászokat, fórumot teremtett cigány vagy a cigánysághoz vonzó íróknak, költőknek, zenészeknek. Az egyesület rendezvényeinek sikerült ideiglenes helyszínt találni a pécsi Belvárosban. A Rácz Aladár Háza a Cigány Kulturális Egyesület vezetője igyekezett olyan cigány művelődési centrummá fejleszteni, mint amilyen már a városban a horvátok (August Šenoa Klub) és a németek (Lenau Haus) rendelkeztek. Az egyesület a rendszerváltás után is e cigány kulturális profillal működött, figyelemre méltó eredményekkel: országos cigány művészeti találkozókat rendeztek, próbálták a cigány kultúrát becsempészni a pécsi kulturális életbe. Egy jelentős nem cigány csoport rendszeresen eljár kiállításaira, irodalmi estjeikre. Sikeresen nyitottak más kisebbségek felé is; kisebbségi fórumokat rendeztek, kiállításaira más pécsi kisebbségek művészeit is meghívták. Kapcsolatot építettek ki külföldi, így ausztriai roma csoporttal. Jól sáfárgodtak az állami pályázatokon elnyert összegekkel és a megyei, városi önkormányzattól kapott támogatásokkal. Egyetlen hibájuk miatt azonban elég sok támadás érte őket, ez pedig elzárkózásuk, elit csoportként való viselkedésük volt a pécsi cigány társadalmon belül. A többi cigány egyesület elsősorban azért támadta a Kulturális Egyesületet, mert szerintük vezetője és tagjai nem fordítanak elég figyelmet a cigányság alapvető problémáira: a munkanélküliségre, a lakáshelyzetre, a foglalkoztatáspolitikára. A többi egyesület céljai között e gondok megoldását jelölte meg feladatként. Több cigány egyesület-alakulás és -megszűnés után 1993–94-re három jelentős cigány egyesület létezett Pécsen; a Kulturális Egyesület mellett a Független Cigány Szövetség Baranya Megyei Szervezete és a Baranya Megyei Cigányok Érdekvédelmi Szervezete. Előbbi a régi megyei cigány szövetség utódszervezete, a Magyar Szocialista Párt támogatásával a háta mögött, utóbbi pedig agilis vezetői révén a pécsi Önkormányzat támogatását nyerte el. A kisebbségi önkormányzatok 1994. végi létrejöttével új helyzet állt elő a cigány érdekképviseleti rendszerben. A cigány egyesületek a cigány kisebbségi önkormányzat legitimitását nem ismerték el, annak törvény adta magasabb jogosítványai következtében viszont az egyesületek fokozatosan vesztek jelentőségükből, sőt egyikük (az Érdekvédelmi Szövetség) 1996-ra meg is szűnt. Helyette két másik szakadár-csoportosulás két új egyesületet hozott létre, de ugyanazokkal a legitimitás-gondokkal találták szemben magukat, mint elődeik.¹³

A német és cigány egyesületeken kívül a többi városi kisebbség jóval kevesebb egyesülettel képviseltette magát. A harmadik legnagyobb létszámú kisebbség, a horvát sokáig nem is hozott létre egyesületet, erőiket a már említett Horvát Szövetségben egyesítették, itt viszont a politikai és személyes ellentétek miatt állandóvá tették a torzsalkodásokat, lényegében kváziszervezetté züllesztve a szövetséget. 1996-ban megalakult a Fialat Horvátok Egyesülete, de anyagi eszközök híján valamirevaló tevékenységet eddig nem tudott kifejteni. Színvonalas munkát végez viszont a Pécsi Kulturális Központ intézményéhez tartozó, de nagyfokú önállósággal rendelkező August Šenoa Horvát Klub, mely jó magyarországi és anyaországi kapcsolatait eredménnyel kamatoztatja. A bolgároknak az 1970-es években még jól működő egyesülete az 1990-es évekre eltűnt, bár papíron még létezik, és a pécsi bolgár kisebbségi önkormányzat vezetői fontolgatják felélesztését. Igazán életteli egyesületi működést fejt ki a Pécsi Lengyel Klub, a zömmel vegyes házasságban élő lengyel nemzetiségűekben színvonalas kulturális műsorokkal, nyelvoktatással, hagyományápolással élteni az azonosság- és összetartozás-tudatot. A rendszerváltozás óta Pécsre érkezett környező országbeli nemzetek közül az oroszok hozták létre 1997-ben egyesületet, az ukránok még szervezik, s egyesületük van az erdélyi magyaroknak.

Pécsi kisebbségi intézmények¹⁴

Pécsen a két történeti nemzetiség, a horvát és a német rendelkezik oktatási és kulturális intézményekkel, illetve a Gandhi Gimnázium révén a cigányságnak van egy országos hatókörű intézménye.

A pécsi horvát közösség egy tannyelvű iskolakomplexumot vallhat magáénak, ez a Miroslav Krleža Horvát Általános Iskola, Gimnázium és Diákotthon, 1994-ben 128 tanulóval, 1997-re némileg nőtt a létszám. A jugoszláviai változások előtt szerbhorvát nyelvű iskola volt, tanári karában ma is vannak szerb nemzetiségű tanárok. 1991 után horvátországi menekült gyerekek és tanárok érkeztek az iskolába. Az iskolában ma a horvát nemzeti törekvések és a régi jugoszláv szemlélet ütközik. Igazgatójának kinevezésekor a tanári kar véleménye érvényesült. A tanítás színvonalát több horvát intézmény vitatja. A városban működik még egy horvát óvoda. 1994-ben alakította meg az Önkormányzat az önálló Pécsi Horvát Színházat, mely egyedüli ilyen intézmény Horvátország határain kívül. 1996-ig működött Pécsen a horvátok Magyarországon szintén egyedülálló intézménye, a Horvát Intézet, mely azonban átszervezésen esett át, jelenleg a Janus Pannonius Tudományegyetemen Horvát Tudományos Egyesületként tevékenykedik, a magyarországi horvátság szervezeteként, az ugyancsak a JPTE-n működő Horvát Tanszék tanáira támaszkodva elsősorban.

A pécsi németek intézményrendszere még szélesebb körű. Működik a városban egy kétnyelvű 12 osztályos iskola, a Magyar–Német Nyelvű Iskolaközpont a már a hatvanas évektől létező Leövey Gimnázium német nemzetiségi tagozata mellett. A német nemzetiségi nyelvet tanulók száma 1836 volt 1994-ben. A német nemzetiségi tanulók száma viszont kevesebb (a városi nem német középrétegek is előszeretettel íratják be német nyelvű osztályba gyerekeiket), az Iskolaközpont igazgatója szerint náluk a nemzetiségi származású gyermekek aránya 70-75 %. A Pécsi Német Önkormányzat felmérve a szülők ez irányú igényeit 1997 őszétől német tannyelvű képzést indított és támogat előbb a Leövey Gimnáziumban, majd felmenő rendszerben a 12 osztályos iskolában, így Pécsen lesz az első német tannyelvű iskola Magyarországon. E két iskolán kívül még 7 iskolában van német nyelvoktatás. Van még a városban két német nemzetiségi óvoda és egy magyar–német nyelvű szakiskola is.

Pécsett az 1992/93. évi iskolai felmérések szerint kilenc olyan iskola volt, ahol a cigány tanulók száma 8,4 és 25,1% között mozgott. Több iskola szervezett cigány felzárkóztató programot. A cigányság kultúráját, történelmét oktató népismereti programok még nem készültek, a Pécsi Cigány Kisebbségi Önkormányzat ösztönzésére azonban jelenleg már készülőkben vannak. Pécsett létesült 1994-ben a Gandhi Alapítvány cigány és nem cigány értelmiségiek kezdeményezésére, tehetséges cigány gyermekek speciális tanterv szerint történő oktatására és nevelésére, abból a célból, hogy cigány értelmiséget és középréteget képezzen. A sok vitát kiváltó kezdeményezés mára sikeres vállalkozásnak számít. A Gandhiban az ország legkitűnőbb ciganológusai, antropológus, szociológus, nyelvész stb. szakemberei tanítják a zömmel a dél-dunántúli iskolákból kiválasztott, tehetségesnek ítélt, elsősorban beás cigány (de lovári, magyar cigány és kevés nem cigány is) gyerekeket.¹⁵ A pécsi Önkormányzat eddig korlátozottan támogatta a Gandhit, mely ma még nem illeszkedik be szervesen a város oktatásába és kulturális életébe, s a Pécsi Cigány Önkormányzattal sem volt mindenben kielégítő a viszonya (sokkal inkább a pécsi cigány egyesületekkel tartott jó kapcsolatot), de mára már megszűnőben vannak a túlffinanszírozásról és tehetségelszívásról szóló Gandhi-ellenes hangok.

A kisebb létszámú kisebbségek közül a bolgároknak létezett már Pécsett iskolájuk a hatvanas-hetvenes években. Ma a Bolgár Önkormányzat tervezi ismét az iskolai bolgár-oktatás beindítását, egyelőre nyelvoktató iskolát szerveznek. Úgynevezett "vasárnapi iskola" keretében folyik lengyel nyelvoktatás és népismeret-tanítás a Pécsi Lengyel Klub keretében, s a szerb kisebbség is hasonlókat tervez.

Pécsett két belvárosi templomban folyik rendszeres nemzetiségi nyelvű – horvát és német – római katolikus istentisztelet és hittan-tanítás. A németül és horvátul tudó papok száma azonban igen kevés, a papképzés e téren hiányos. A pécsi püspök ígérte, hogy az anyaországokból hoznak papokat és hitoktatókat. (Horvátországból érkezett pap végez szolgálatot pécsi templomban a horvát menekültek és a pécsi horvátok részére.)

A szerb és a bolgár ortodox egyház szintén rendszeresen tart szertartásokat pécsi templomaiban szerb és görög, valamint bolgár híveinek.

Az 1994. és 1995. évi kisebbségi választások eredményei A pécsi kisebbségi önkormányzatok megalakulása és működése¹⁶

A kisebbségek Pécsett 1994-ben, a kisebbségi választások előkészületeinél többször aggályoskodtak, mert félték attól, hogy a már jól bevált egyesületi rendszert egy bizonytalan kimenetelű, Európában még sehol nem ismert szisztéma váltja fel. A kisebbségi egyesületi vezető elit megszerzett pozícióit is féltette a kisebbségi önkormányzati rendszerrel járó várható hatalmi koncentráció miatt.

Egy olyan nagyvárosban, mint Pécs, eleve nem sok esély volt arra, hogy a kisebbségi önkormányzatok az első és második típusú (települési önkormányzattá nyilvánított és közvetett módon létrejövő helyi kisebbségi önkormányzat) formája létrejöhessen. Reális cél lehetett viszont a települési önkormányzat képviselőtestületébe egyéni kisebbségi képviselő bejuttatása, annak ellenére, hogy erre a pártok és pártszövetségek versenye miatt nem sok esély mutatkozott. A kisebbségi egyesületek tagjai és az egyesületen kívüli kisebbségiek választás elé kerültek: vagy egy párt vagy egy (nem kisebbségi) társadalmi szervezet vagy pedig egy kisebbségi egyesület jelöltjeként indulnak az egyéni választókerületi választásokon,

és végül megkockáztathatták azt, hogy független kisebbségi jelöltként, de így szervezeti támogatás nélkül induljanak.

A pécsi kisebbségek eltérő válaszokat adtak a választási lehetőségek kihívására. A párt-képviselőjelöltek között volt ugyan kisebbségi származású, de választási programjában nem szerepeltetett kisebbségi motívumot. A többi módszerre volt példa. Az önmaguk társadalmi bázisát biztosnak tudók legerősebb szervezeteik révén kompenzációs listát állítottak (németek), mások indítottak egyesületi és független jelölteket is (cigányok), ismét mások függetlenként vagy (többségi) társadalmi szervezet jelöltjeként indultak (horvátok), s voltak olyan pécsi kisebbségek, melyek szerveződési szintje, identitás-tudata, vagy csak egyszerűen a tájékozottság hiánya miatt nem jutottak el az egyéni választókerületi jelölt-indításhoz (bolgárok, szerbek). A kisebbségi egyéni jelöltek zömmel az egyesületi elitből kerültek ki, de az egyesületi vezetők számoltak ismert, nagy tekintélyű értelmiségiek, jó nevű vállalkozók esélyeivel is (német jelöltek). A választókerületeket a feltételezett kisebbségi lakosság szerint választották meg. Sajnos előfordult egy választókerületben több kisebbségi indítása is az egyesületi vezetők egymás közti rivalizálása miatt (cigány jelöltek).

Az egyéni választókerületi választásokhoz fűzött kisebbségi negatív elvárások végül beigazolódtak. A kisebbségi jelöltek, csakúgy, mint a társadalmi szervezetek jelöltjei nem jutottak szóhoz a pártjelöltekkel szemben. Kompenzációs listáról azonban mégis sikerült egy jelöltet bejuttatni a képviselőtestületbe, a német listáról egy ismert pécsi vállalkozót, aki azonban korábban nem vett részt a kisebbségi egyesületi életben, s így a kisebbségi erőcentrumoknak ki volt szolgáltatva.

A kisebbségi önkormányzati választások sikeresen zajlottak le Pécsen. A választási eredményekből (lásd előbb) látszik, hogy nagyarányú volt a szavazási részvétel, melynek mértékét azonban rontja a sok érvénytelen szavazat száma. A választási rendszer, illetve a kellő propaganda, tájékoztatás hiánya miatt igen sok szimpatizáns szavazat elveszett.¹⁷

A kisebbségi önkormányzati választások eredményeként Pécsen 1994 decemberében négy kisebbségi önkormányzat alakult:

- Pécs Városi Cigány Kisebbségi Önkormányzat
- Pécsi Horvát Önkormányzat
- Pécsi Német Önkormányzat
- Pécsi Szerb Kisebbségi Önkormányzat

Az 1995. évi kisebbségi pótválasztás eredményeként hozzájuk csatlakozott a Pécsi Bolgár Kisebbségi Önkormányzat.

A kisebbségi önkormányzatok működésének kezdeti nehézségei hasonlóak más magyarországi helységek hasonló testületeinek gondjaihoz. Az induláskor jellemző volt a helyiség- és pénzhiány, a kisebbségi képviselők politikai és önkormányzati tapasztalatlansága, a települési önkormányzattal való együttműködés akadozása. Utóbbi jogértelmezési eltérések, valamint jogszabályhiányok miatt következhetett be. A kisebbségi képviselők a kisebbségi törvényt úgy értelmezték, hogy mivel szerintük a kisebbségi önkormányzat a települési önkormányzattal jogilag egyenrangú, azzal párhuzamos testület, a kisebbségi képviselőket is

ugyanazok a jogok illetik meg, mint a települési képviselőket. Ők viszont ellenkezőleg, egyáltalán nem ismerték el a kisebbségi képviselők kompetenciáját, egyedül az egyéni kisebbségi képviselőtestületi tag önkormányzati jogérvényességét ismerték el. A kisebbségi önkormányzatok törvényszabta települési önkormányzati képviselője végül elnökük vagy megjelölt képviselőjük közgyűlési részvételével oldódott meg. Kezdetben akadozott a jegyző és a Polgármesteri Hivatal feladatvállalása a kisebbségi önkormányzatokkal kapcsolatban. A jegyző a kisebbségi önkormányzatok vagyonhasználatát és helyiséggigényét úgy oldotta meg, hogy egy bérleti összeget biztosított, melybe az eszközhasználati, működési költséget is beleértette (havi 50, évi 600 ezer Ft kisebbségi önkormányzatonként). A gyakorlatban a kisebbségi önkormányzatok eltérő intézményi ellátottsága, anyagi helyzete miatt eltérő működési feltételek alakultak. A német és a horvát önkormányzat egy-egy kisebbségi intézményének helyiségét használta önkormányzati irodaként, mások béreltek helyiséget, vagy képviselői lakást használtak erre a célra. A városi önkormányzat figyelemmel volt a kisebbségi önkormányzatok kezdeti pénzügyi gondjaira, ezért összesen 10 millió forintot szavazott meg a Közgyűlés erre a célra. Az összeget a kisebbségi önkormányzatok egymás közötti megegyezéssel első évben egyenlő arányban osztották szét maguk között. A kisebbségi önkormányzatok indulási gondjai, feladatai között szerepelt tisztségviselőiknek megválasztása. Ez nem ment mindenütt egyszerűen, a vezetők legitimitás-hiánnyal küszködtek, emiatt a cigány önkormányzatnál több vezetőváltásra is sor került az első félévben. Az önkormányzati képviselőtestület helytelenítette, hogy néhány kisebbségi önkormányzat tiszteletdíjat szavazott meg tagjai számára, de nem avatkozott be azok autonómiájába.

A kisebbségi önkormányzatoknak ki kellett alakítaniuk testületi munkájuk módszereit. Segítette őket ebben a Polgármesteri Hivatal is kisebbségi referense és jogtanácsosa révén, de elsősorban saját erőikre, országos kisebbségi önkormányzataikra támaszkodtak szervezési és működési szabályzataik, munkaterveik összeállításánál. A Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal, valamint a megyei Közigazgatási Hivatal is segítséget adott a testületi munkához. A kisebbségi önkormányzatok igyekeztek saját erőikkel megoldani a jegyzőkönyvkészítést, a Polgármesteri Hivatal képviselőit csak megfigyelő résztvevőként fogadták testületi üléseiken.

A Pécs városi települési önkormányzat és a kisebbségi önkormányzatok kapcsolatát ambivalens viszonyként lehet jellemezni. Egyrészt a kisebbségi törvényből következő számos követelmény nem vagy vontatottan és ellentmondásokkal valósult meg: nem készült a kisebbségek és a város viszonyát átfogóan rendező rendelet, viszont a városi Közgyűlés szervezési és működési szabályrendeletébe bekerültek a kisebbségi önkormányzatokat érintő pontok, ugyanúgy a város éves költségvetési rendeletei is érdemben említik a kisebbségi önkormányzatoknak szánt támogatási összegeket; nem történt meg hatáskörátadás, igaz, hogy a kisebbségek sem kértek ilyet; nem történt vagyonátadás, de az Önkormányzat biztosítja a kisebbségi önkormányzatok működési feltételeit. Pécs megyei város Önkormányzata országos viszonylatban is jelentős támogatást biztosít öt kisebbségi önkormányzatának; 1995-ben és 1996-ban összesen 10-10, 1997-ben 15 M Ft-ot,¹⁸ mely összeg felhasználásába nem szól bele. A kisebbségi önkormányzatok az első évi egyenlő felosztás után a következő években differenciáltan osztották fel egymás között e támogatási összegeket, nem éppen vita nélküli megegyezéssel. Az Önkormányzat tisztségviselő (a kisebbségi kapcsolatok ápolásával megbízott egyik alpolgármester) és a Polgármesteri Hivatal (jegyző, kisebbségi referens, pénzügyi szakember) mellett a szakbizottságok révén igyekszik megfelelni a kisebbségi és önkormányzati törvények adta kötelezségeinek. A kisebbségi önkormányzatok valamennyien szerettek volna képviselőt küldeni valamennyi szakbizottságba, a települési képviselőkkel történt alku révén azonban megelégedtek azzal, hogy az összes kisebbségi önkormányzatot

meg egyezéssel megválasztott három delegált képviseli.¹⁹ 1995 végétől működik a települési önkormányzat közgyűlésének Kisebbségi Bizottsága. E bizottság létrehozását a kisebbségi önkormányzatok sokáig ellenezték, mivel kisebbségi jogaik, autonómiájuk csorbításától, a túlzott önkormányzati bábáskodástól féltek. Végül a Kisebbségi Bizottságba küldött kisebbségi önkormányzati képviselőknek a Közgyűlés felajánlotta a teljes (szavazati) jogú részvételt, mire a kisebbségi önkormányzatok belementek a Kisebbségi Bizottság megalakításába. E bizottság eddigi működése nem igazolta a kisebbségek félelmeit, elég hatékony eszköznek bizonyult számos, az Önkormányzat és a kisebbségi önkormányzatok közötti kérdés kezelésében, különösen az önkormányzati igazgatás alá tartozó kisebbségi intézmények ügyeiben. Az Önkormányzat igyekezett távol tartani magát a kisebbségi önkormányzatok belügyének számító ügyektől, a határt azonban a gyakorlatban igen nehéz megállapítani. Így például a kisebbségi önkormányzatok számára létkérdésnek számító finanszírozási kérdések igen kényesek, hiszen a jelenlegi törvényi feltételek szerint a kisebbségi önkormányzatok költségvetésének 70-80 %-át a települési önkormányzatok szubjektív megítéléséből származó támogatások teszik ki. Péccsett az a gyakorlat alakult ki, hogy a Kisebbségi Bizottság a kisebbségi önkormányzatok igényeit figyelembe véve határozott a következő évi kisebbségi támogatások ajánlásairól a döntéselőkészítésben illetékes szakbizottságokon keresztül a Közgyűlésnek, mely a kisebbségi önkormányzatok előző évi működését mérlegelve és igényeire tekintettel döntött a következő évi támogatásokról. E gyakorlat nem tökéletes, mert nem alakult ki egy finanszírozási automatizmus és az egy összegben meghatározott támogatási összeg miatt az ellenérdekelt kisebbségi önkormányzatok között feszültséget, ellentéteket indukál (Péccsett az úgynevezett "nagy" és "kis" kisebbségek – a feltételezett lakosság szám, a választási eredmények – szavazólapok, szavazatok száma –, az intézményi ellátottság, egyesületek száma és súlya alapján "nagy kisebbség"-nek számít a cigány, a horvát és a német, "kis kisebbség"-nek a bolgár és a szerb; míg előbbieket érthetően a differenciált, utóbbiak az egyenlő elosztás hívei, ugyancsak érthetően). A kisebbségi önkormányzatok kezdettől éltek és ma is élnek törvény adta jogokkal a Közgyűlés ülésein. Interpellációik, napirend előtti felszólalásaik kritikai éle a közgyűlési képviselők nemtetszését és ellenkezését váltotta ki, később az érintkezési, érdekvérvényesítési módszerek kölcsönösen a konszenzus felé mozdultak el. A kisebbségek többször nehezményezték, hogy a Közgyűlés zárt ülésein nem vehettek részt (így például a cigány képviselő a szociális segélyek elosztásáról, lakáskiutalásokról szóló döntéseknél), egyes ügyekben nem kaptak kellő információkat.

A kisebbségi önkormányzatok testületi működésében a hangsúly a saját közösségükön belüli legitimitás megszerzésére esett. Ez különösen nehéz volt ott, ahol a kisebbségek több érdekvérvényesítő lehetőséggel rendelkeztek, több egyesülettel, szervezettel, szövetséggel. A kisebbségi vezető eliteken belüli szemléleti és személyi ellentétek a közös munkát akadályozó vitákhoz vezettek, melyek sokszor az egymást kizáró, kirekesztő lépésekig fajultak (elsősorban a cigány önkormányzatra volt mindez jellemző, de súlyos ellentétek jelentkeztek a német és a horvát önkormányzatnál is). A kisebbségi egyesületek érdekvérvényesítő szerepük csökkenését a kisebbségi önkormányzatoktól elvárt támogatással szerették volna kompenzálni, de elvárásaik általában nem teljesültek. A legjobb megoldást az egyesületek és az intézmények támogatására a német önkormányzat találta meg, mely pályáztatta az általa megszavazott támogatási összegeket. Az egyesületekkel, intézményekkel nem rendelkező kisebbségi önkormányzatok felvállalták azok identitásörző, hagyományápoló, kulturális szerepét (bolgárok, szerbek). Valamennyi kisebbségi önkormányzat rászorult saját országos önkormányzatának szellemi, erkölcsi, módszertani és részben anyagi támogatására, melyet az esetek többségében meg is kaptak. A kisebbségi önkormányzatok működésének fontos megnyilvánulása volt saját kisebbségi közösségük belső kohéziójának és külső

reprezentációjának megfelelő rendezvények – ünnepek, egyházi, kulturális demonstrációk, versenyek – megszervezése. E reprezentatív önmegjelenítések a saját kisebbségi közösség felé sikeresek voltak, de a város közéletébe és kulturális életébe még nem illeszkedtek be szervesen. A kisebbségi önkormányzatok még keresik arcukat, formálják arculatukat, alakítják önkifejezési lehetőségeiket.

Az önmagukat már korábban nemzetiségként meghatározó és így a saját kultúrával, történelemmel, hagyományokkal, anyaországi kapcsolatokkal rendelkezők öntudatával bíró kisebbségek helyzete Pécsen, mint másutt is, jelentősen eltér a régebben etnikumnak nevezett, de újabban magát nemzetiségnek mondó cigányság helyzetétől. Az eltérések a cigány önkormányzat és a többi kisebbségi önkormányzat érdekellentéteiben is megmutatkoznak, elsősorban az önkormányzati támogatások elosztásában, a külön pénzek, céltámogatások megszerzésében. A cigány kisebbségi önkormányzat kénytelen a kisebbségi törvényben biztosított kulturális autonómián túli területekre evezni, mert "megrendelői", a közismerten hátrányos helyzetű cigány állampolgárok csak akkor legitimálják saját testületük létét, fogadják el vezetőik kezdeményezéseit, ha azok a saját mindennapi gondjaik megoldása terén némi eredményt tudnak felmutatni. A Pécsi Cigány Önkormányzaton belül két irányzat küzdött egymással: egy kulturális és egy pragmatikus. Az előbbi a cigány kisebbségi önkormányzat legfőbb feladatának a cigány kulturális értékek kinyilvánítását tartotta, míg utóbbi a szociális, lakás-, foglalkoztatási kérdések kezelését. A kisebbségi önkormányzat megpróbált mindkét követelménynek eleget tenni. Szakértő bázist szervezett cigány és nem cigány értelmiségiek részvételével, akik 1996-ban kidolgoztak egy cigány lakásépítési programot (benne minta-vályogházak építésének tervével), létrehoztak egy szociális-kulturális közalapítványt, elvégeztettek egy, a cigány lakosság lakás-, életkörülményeit vizsgáló felmérést, kidolgoztattak egy cigány oktatási programot. E programokra az Önkormányzat külön forrásokat biztosít, a Cigány Kisebbségi Önkormányzat pedig további összegekért pályázik.²⁰

A Pécsi Horvát Önkormányzat elsősorban intézményeit támogatta, különösen a Pécsi Horvát Színházat. Utóbbinak vezetésével kapcsolatban több nézeteltérése volt a Közgyűléssel. Az Önkormányzat szívesen átadná a Horvát Színházat a Horvát Önkormányzat saját tulajdonába, a kisebbségi intézmények finanszírozásának jogi és pénzügyi megoldatlansága miatt erre ma még nem kerülhet sor. A Pécsi Német Önkormányzat sikerrel támogatta a pécsi német óvodákat, oktatási intézményeket; pünkösdi német ünnepeket szervezett; német nyelvű testvérvárosi táblákat tett ki, szobrot avatott a németek kitelepítésének emlékére. A Szerb Önkormányzat szinte egész tevékenysége egyházi épületének felújítására fordítódott. A Bolgár Önkormányzat is régi imaházát restauráltatta, és megteremtette feltételeit további működésének iroda- és előadóhelyiség kialakításával, de ugyanakkor néhány nagyszabású rendezvényre is futotta erejéből.

A kisebbségi önkormányzatok rendszere életképesnek tűnik Pécsen. A jövőben az önkormányzatiság még teljesebb megvalósítására kell törekedni. Ehhez meg kell szüntetni a kisebbségi önkormányzatok finansziális kiszolgáltatottságát, részben az állami támogatások növelésével és normatívvá tételével, részben kisebbségi vagy más szponzorok, alapítványok bevonásával s végül az anyaországok hatékonyabb támogatásával. A kisebbségi önkormányzatok és települési önkormányzatuk kapcsolatában a támogatások szabályozottságát kellene elérni, tisztázni volna jó a leadható és leadandó hatásköröket, megteremtteni a kisebbségi intézmények kisebbségi átvételének feltételeit. A jelenleg már módosítás alatt álló kisebbségi törvényben ki kell dolgozni a kisebbségi önkormányzatok új

intézmény-alapításának lehetőségeit, a kisebbségi önrendelkezés teljesebb tétele érdekében törvényi biztosítékokat kell beépíteni.

Jegyzetek

- 1 A Szegeden, az Értelmiség '97 Nyári Egyetem "Magyarországi Etnikai Kisebbségi Szekció"-jában, 1997. július 24-én elhangzott ugyanilyen című előadás szerkesztett változata.
- 2 Pécs ezer éve. Szemelvények és források a város történetéből (1009–1962). Történelmi olvasókönyv. Pécs, 1996. 378 p.
- 3 Központi Statisztikai Hivatal. 1990. évi népszámlálás. Nemzetiség, anyanyelv. I–II. kötet. Budapest, 1993. Baranya megye
- 4 Az 1994. évi LXII. módosított önkormányzati választási törvény nem tette lehetővé a nemzetiségi regisztrációt.
- 5 Az első magyarországi kisebbségi választások pécsi körülményeiről és eredményeiről lásd: Rozs András: Az 1994–95. évi helyhatósági és kisebbségi választások Pécssett. Pécs, 1997. Kézirat.
- 6 Pécs Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala Választási Bizottsága iratai. 1994. évi kisebbségi önkormányzati választás települési összesítő jegyzőkönyve.
- 7 Pécs Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala Választási Bizottsága iratai. 1995. évi kisebbségi önkormányzati választás települési összesítő jegyzőkönyve.
- 8 E cikk szerzőjének százalékszámításai.
- 9 Pécs Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala kisebbségi referensének iratai, 1993–1997
- 10 Lásd 5. számú jegyzet.
- 11 Bővebben lásd: Rozs András: Cigány állampolgárok Pécssett, 1994–1997. Pécs, 1997. Pro Minoritate, 97/Tavaszi. VI. évfolyam, 1. szám. 13–24. p.
- 12 Lásd 9. számú jegyzet.
- 13 Lásd 11. számú jegyzet.
- 14 Lásd 9. számú jegyzet, valamint Pécs Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala Közoktatási, Közművelődési és Sport Irodájának iratai, 1993–1997
- 15 Lásd 9. számú jegyzet, in: A Gandhi Gimnázium iratai, 1993–1996, valamint Bogdán János iskolaigazgató – Gandhi Közalapítványi Gimnázium, Pécs – személyes közlései e cikk írójának.
- 16 Lásd 5–7, 9. számú jegyzetek.
- 17 Sok szavazólap érvénytelennek lett nyilvánítva amiatt, mert a szavazók egy nagyobb része több kisebbség jelöltjeire is szavazott, minden bizonnyal jóhiszeműen, a kisebbségek iránti szimpátiából, de kellő tájékozottság híján. A jelenség nem kapott figyelmet a választások után. A nagyszámú pécsi érvénytelen szavazatszám szavazókörönkénti regisztrálását e cikk szerzője tette meg, lásd 5. számú jegyzet.
- 18 Összehasonlításképpen: Szeged 1996-ban 300-300 E Ft-ot szavazott meg hat, Baja város 500-500 E Ft-ot négy kisebbségi önkormányzatának.
- 19 A Közoktatási Bizottságban a német, a Kulturális Bizottságban a horvát, a Szociális és Foglalkoztatási Bizottságban a cigány önkormányzat képviselője vesz részt az üléseken tanácskozási joggal.
- 20 A Pécsi Cigány Önkormányzatról részletesebben lásd 11. számú jegyzet.